

Δημοσθένης Μιχαλάκης

ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ — ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ — ΚΡΙΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

I

Ο ΜΑΡΞΙΣΜΟΣ ΩΣ ΚΙΝΗΜΑ ΚΑΙ ΩΣ ΘΕΩΡΙΑ περνάει σήμερα μια κρίση. Δεν πρόκειται πια για μια κρίση στο εσωτερικό του μαρξισμού, αλλά μια κρίση του ίδιου του μαρξισμού¹. Έτσι άρχισε ο Καρλ Κορς το 1931 ένα δοκίμιο εκτίμησης της κατάστασης του επαναστατικού κινήματος, με τον εύγλωττο τίτλο «Κρίση του μαρξισμού». Επιχειρούσε σ' αυτό να σκιαγραφήσει τους όρους που καθόριζαν — και την πρακτική εξουδετέρωση — τη δυνατότητα διατύπωσης ενός επαναστατικού σχεδίου από τους τομείς του κινήματος που επικαλούνταν τη μαρξική παράδοση αλλά και τη θεωρητική παρακμή του μαρξισμού ως καθολικής κριτικής της καπιταλιστικής κοινωνίας. Αρνούμενος με κριτική διαύγεια, κάθε περιορισμό μιας τέτοιας συζήτησης στα όρια μιας γενεαλογίας ιδεών, δηλαδή στο πρόβλημα του κατά πόσον ο μαρξισμός των υπαρκτών οργανώσεων του εργατικού κινήματος απέκλινε από τον «καθαρό» μαρξισμό που επεξεργάστηκαν οι Μαρξ και Ένγκελς, μετατόπιζε τη συζήτηση στους υλικούς καθορισμούς αυτής της γενεαλογίας, στις συγκεκριμένες δηλαδή σχέσεις μεταξύ καπιταλιστικής ανάπτυξης και μεταβολής των όρων ύπαρξης του εργατικού κινήματος. Η κρίση από μια τέτοια οπτική παύει να είναι ένα πρόβλημα αντιστοιχίας μεταξύ θεωρητικής πρόβλεψης και πραγματικότητας, ένα παροδικό ατύχημα που απαιτείται το γρήγορο ξεπέρασμά του και γίνεται αντίθετα η πλούσια αυτοβιογραφία του επαναστατικού κινήματος. Η ανάλυση της κρίσης δεν γίνεται πια με τη λογική της διόρθωσης μιας πορείας που παράδοξα απέκλινε, αλλά με τη λογική της επινόησης των δρόμων που θα έκαναν δυνατή την απάντηση στην κρίση με τη μορφή ενός ανώτερου επιπέδου συγκρότησης του κινήματος. Ιδιαίτερα η ανάγκη ξεπεράσματος των δύο κυρίαρχων ορθοδοξιών της εποχής του, σοσιαλδημοκρατικής και μπολσεβικιστικής, οδηγούσε τον Κορς στην ανάγκη επανεκτίμησης εκείνων των ρευμάτων του εργατικού κινήματος που διατηρούσαν ζωντανότερη την υποκειμενική διάσταση του κινήματος, όπως ο επαναστατικός συνδικαλισμός και ο αναρχισμός, παρ' όλη τη ριζική διαφορά τους από ό,τι μπορούμε να ονομάζουμε μαρξισμό. Η επανεκτίμηση αυτή δεν υποδηλώνει την εκλεκτική παράθε-

1. Κάρλ Κορς, «Η κρίση του μαρξισμού», στο βιβλίο Καρλ Κορς, *Γιατί είμαι μαρξιστής*, εκδόσεις

ύφιλον/βιβλία, 1980.

ση ετερόκλητων θεματικών από διαφορετικές παραδόσεις αλλά μια ριζική επανερμηνεία αυτών των παραδόσεων από τη σκοπιά του προλεταριακού συμφέροντος δηλαδή από τη σκοπιά του προλεταριάτου ως τάξης που παλεύει για τον κομμουνισμό. Το αποφασιστικό εδώ δεν βρίσκεται στις διάφορες παραδόσεις, αλλά στην κομμουνιστική σκοπιά από την οποία πρέπει να επανεξιτιμήσουμε αυτές τις παραδόσεις, χωρίς την παραχώρηση κάποιας ιδιαίτερης εόνιας σε οποιαδήποτε από αυτές. Η θέση του Κορς διατυπώνεται σε ένα εξαιρετικά ψηλό επίπεδο αφαίρεσης καθώς η κομμουνιστική σκοπιά ως το πεδίο σφυρηλάτησης της θεωρητικής κριτικής δεν διαθέτει τις αναγκαίες μεσολαβήσεις που θα της επέτρεπαν να συνδεθεί με τους συγκεκριμένους αγώνες στο εσωτερικό του εργατικού κινήματος, και παραμένει ως εκ τούτου μια φιλοσοφική θέση. Η αδυναμία αυτή, κοινή άλλωστε σε όλες τις κομμουνιστικές αντιπολιτεύσεις της μεσοπολεμικής περιόδου, δεν θίγει ωστόσο τη βαθειά αλήθεια που η θέση του Κορς υποδηλώνει. Ας ξαναδιαβιάσουμε: «Δεν πρόκειται για μια κρίση στο εσωτερικό του μαρξισμού, αλλά για μια κρίση του ίδιου του μαρξισμού». Η κρίση δηλαδή είναι μια πραγματική διαδικασία που προσβάλλει θεωρητικές και πρακτικές κατακτήσεις του εργατικού κινήματος με τον ίδιο τρόπο που η καπιταλιστική κρίση καταστρέφει παραγωγικές δυνάμεις, ακόμη περισσότερο η κρίση δεν είναι παρά η ένδειξη ότι βρισκόμαστε απέναντι σε ένα καινούργιο επίπεδο καπιταλιστικής ανάπτυξης που καταδικάζει κάθε προσπάθεια επαναφοράς από σημείο πριν την κρίση σε οπισθοδρομική νοσταλγία. Στην περίπτωση του Κορς βρισκόμαστε στην εποχή που η καπιταλιστική ανασύνθεση με αιχμές τον κεύνσιανισμό και το φασισμό επιχειρεί να εξουδετερώσει τις επαναστατικές ελπίδες που γεννήθηκαν από την Οκτωβριανή Επανάσταση, την ίδια στιγμή που το καθεστώς το οποίο προήλθε από αυτήν και επικαλούνταν το μαρξισμό σταθεροποιούσε με τη σταλινική τρομοκρατία την εξουσία του. Ο Κορς σαν ανεξάρτητος πια κομμουνιστής, αφότου διαγράφηκε από την Γ' Διεθνή, ζώντας και την παρακμή της συμβουλιακής αριστεράς με την οποία ήταν συνδεδεμένος, κατανοεί ως δυνατότητα αναγέννησης του μαρξισμού την επικαιροποίηση του κομμουνισμού ως καθολικής κριτικής της μαζικής κοινωνίας.

Σήμερα, από την άποψη του συγκεκριμένου κόσμου μέσα στον οποίο ζούμε, ελάχιστα πράγματα μας συνδέουν με τη μεσοπολεμική περίοδο. Ο κεύνσιανισμός έπαψε εδώ και πολύ καιρό να είναι μια απάντηση στις επαναστατικές ελπίδες του '17 και έγινε ο κυρίαρχος τρόπος ρύθμισης της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης, τρόπος που τη βαθειά του κρίση αντιμετωπίζουμε σήμερα: τα κρατικοκαπιταλιστικά καθεστώτα βρίσκονται αντιμέτωπα όχι πια με την ανάγκη σταθεροποίησης της εξουσίας τους αλλά με την ανάγκη αναδιάρθρωσης των εκμεταλλευτικών τους μηχανισμών. Ακόμη και το ίδιο το status του μειοψηφικού επαναστάτη διανοούμενου, αντιμέτωπου με το δίλημμα της επιλογής είτε της ασυμβίβαστης θεωρητικής καθαρότητας είτε των συγκεκριμένων μεσολαβήσεων που θα επέτρεπαν τη σύνδεσή του με κάποιο υπαρκτό οργανωμένο τμήμα του εργατικού κινήματος έχει πάψει από καιρό να υφίσταται. Αν πολλά έχουν αλλάξει από τη συγκυρία μέσα στην οποία ο Κορς σκεφτόταν την «κρίση του μαρξισμού», καθώς και τους πιθανούς δρόμους υπέρβασής της, εκείνο που παραμένει σταθερό είναι η ίδια η πραγματικότητα. Δεν εννοώ βέβαια με αυτό πως η κρίση συνιστά κάποια ιστορική σταθερά που παρέμεινε αναλλοίωτη παρ' όλες τις ιστορικές μεταβολές, αλλά το γεγονός

πως μέσα σε εντελώς διαφορετικές συνθήκες βρισκόμαστε αντιμέτωποι με την πραγματικότητα, πως κανένα ανατρεπτικό σχέδιο δεν εκπροσωπείται από οποιοδήποτε οργανωμένο τμήμα του κινήματος και κανένα κριτικό ρεύμα δεν φαίνεται ικανό προς το παρόν να μεταβάλλει δραστικά αυτή την πραγματικότητα. Το να σκεφτούμε αυτή την πραγματικότητα, την ιστορική πυκνότητα που την παρήγαγε, τη συγκεκριμένη διαμόρφωση που την κάνει να είναι αυτή η ειδική «κρίση» και όχι κάποια κρίση εν γένει, είναι όρος εκ των ων ουκ άνευ για την ύπαρξη και τη συγκρότηση μιας κριτικής στάσης. Είναι βέβαια αδύνατο μέσα σε λίγες σύντομες σημειώσεις όχι να διαπραγματευθεί κανείς αλλά και απλώς να θέσει με στοιχειώδη επάρκεια το αποτέλεσμα μιας ιστορίας αγώνων που ξεπερνά το μισό αιώνα. Όσο όμως βέβαιο είναι αυτό, άλλο τόσο αναγκαίο είναι να μιλήσουμε για την πραγματικότητα αυτής της κρίσης μέσα από τις γραμμές του «Λεβιάθαν».

Καμιά προσπάθεια συγκρότησης μιας κριτικής στάσης δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς την αναμέτρηση με τον ιστορικό κόσμο που μας περιβάλλει, με ό,τι ελπιδοφόρο εγκλείουν οι αντιθέσεις του, με ό,τι τρομοκρατικό μας απευθύνει μια πραγματικότητα όπου κάθε σχέδιο μετασχηματισμού φαίνεται να έχει εξουδετερωθεί προτού καλά-καλά διατυπωθεί μέσα στη μετα-μοντέρνα ανοχή του «ζήσε, και άφησε τους άλλους να ζήσουν». Χωρίς την αυταπάτη ότι μπορούμε να ανακαλύψουμε κάποια βασιλική οδό που θα μας επέτρεπε επί τέλους να «δούμε» πέρα από κάθε ιστορική φεναχτή την ελπιδοφόρα οπτική, που υπήρχε πάντα εκεί αλλά τα νέφη της ιδεολογίας μας απέκρυπταν, αλλά και χωρίς την υποταγή στον πειρασμό της προσθήκης μιας ακόμη ραφωδίας στο μεταμοντέρνο έπος του «τέλους της ιστορίας», πρέπει να σκεφτούμε τους όρους ύπαρξης του κριτικού λόγου και τις σχέσεις του με ό,τι θελημένα ή αθέλητα ονομάζουμε Αριστερά.

Αν και είναι λάθος να ταυτίσουμε Αριστερά και Μαρξισμό ή να θεωρήσουμε το δεύτερο ως θεωρητικό παράγωγο της πρώτης ή την πρώτη ως πολιτική υπόσταση του δεύτερου, παραμένει αναμφίβολο πώς τα δύο κύρια ρεύματα της Ευρωπαϊκής Αριστεράς έχουν μια σχέση γενετικής αναφοράς με το Μαρξισμό. Η γερμανική σοσιαλδημοκρατία, το από πολλές πλευρές κόμμα - μήτρα της Ευρωπαϊκής Αριστεράς, καθόρισε πολύ πρώιμα το Μαρξισμό ως την πηγή ιδεολογικής νομιμοποίησής της, και τα νεαρά κομμουνιστικά κόμματα θεμελίωσαν την αυτόνομη ύπαρξή τους όχι απλώς σε μια απόρριψη της ρεφορμιστικής πολιτικής της σοσιαλδημοκρατίας αλλά και σε μια επανερμηνεία του μαρξισμού που διεκδικούσε το αυθεντικό επαναστατικό του πνεύμα. Αυτή η βαθειά εσωτερική συνάφεια του πεδίου της πολιτικής, όπως εκπροσωπείται από το θεσμό κόμμα, και της θεωρητικής στιγμής του κινήματος, που εκπροσωπείται από το μαρξισμό, μπορεί να εμφανίζεται με την ενάργεια μιας προφανούς εικόνας στα μάτια μας αλλά αυτό οφείλεται πολύ περισσότερο σε μια ορισμένη εξοικειώσή μας με την ιστορία του εργατικού κινήματος παρά σε μια αυτονόητη συσχέτιση θεωρητικής και πολιτικής στιγμής. Αντίθετα, τόσο η μειοψηφική θέση στην οποία πολλές φορές βρέθηκε ο Μαρξ μέσα στην Α' Διεθνή, η ασήμαντη επιρροή που άσκησε στην πρώτη προλεταριακή επανάσταση την Παρισινή Κομμούνα, όσο και η κατοπινή τύχη του μαρξισμού μέσα στα εργατικά κόμματα, όλα αυτά είναι υποδηλωτικά μιας σχέσης πλούσιας σε εντάσεις και αντιθέσεις,

πολύ περισσότερο που στο Μαρξ συναντάμε, αν και όχι πάντα με την ίδια οξύτητα, μια ριζική άρνηση της πολιτικής ως διαχωρισμένης - ιδιαίτερης λειτουργίας, και μια εξίσου ριζική άρνηση της παραχώρησης οποιασδήποτε πρωτοκαθεδρίας στην πολιτική στιγμή.

Είναι πολύ γνωστή η θέση πως οι κομμουνιστές δεν αποτελούν ξεχωριστό κόμμα αλλά μόνο το πιο προχωρημένο τμήμα του εργατικού κινήματος, του εκπροσώπου μέσα σ' αυτό του συνολικού προλεταριακού συμφέροντος. Αλλά αρνούμενοι το αυτονόητο της συσχέτισης αριστεράς και μαρξισμού που μας κληροδοτήθηκε από μια ορισμένη ιστοριογραφία του κινήματος, βρισκόμαστε ακόμη αιχμάλωτοι μιας παράστασης που μετατρέπει το μαρξισμό σε μια θεωρία παρατιθέμενη πλάι στην πρακτική και με την οποία συνάπτει σχέσεις του ίδιου τύπου όπως στην παραδοσιακή διάκριση φιλοσοφίας - επιστήμης, όπου η φιλοσοφία αναλαμβάνει την εγγύηση της λογικής εγχυρότητας των επιστημών και την επεξεργασία των μεταξύ τους σχέσεων. Δεχόμαστε, δηλαδή, τις σχέσεις θεωρίας και πρακτικής έτσι όπως θεσμοποιήθηκαν από τη Β' και Γ' Διεθνή, ανίκανοι να δούμε τις εντελώς πρωτότυπες σχέσεις θεωρίας και πρακτικής που χαρακτηρίζουν την καπιταλιστική κοινωνία και εκφράζονται στο έργο των σημαντικών στοχαστών της αστικής εποχής, γλιστρώντας προς ένα προ-μοντέρνο υπόδειγμα όπου η θεωρία δεν είναι τίποτε άλλο από νομιμοποίηση.

Αυτό το οποίο χρειάζεται να σκεφθούμε είναι ο τύπος της σύνδεσης που πραγματοποιείται μεταξύ της σοσιαλδημοκρατικής οργάνωσης και της θεωρίας που αναφέρεται στο Μαρξισμό, σύνδεση που με κάποιες παραλλαγές εμφανίζεται και στο μπολσεβικισμό αργότερα καθώς και στις σημερινές του επιβιώσεις. Ο μαρξισμός στηρίζεται στην υπόθεση μιας ριζικής ετερογένειας μεταξύ εργατικού συμφέροντος και καπιταλιστικής κοινωνίας, έτσι πρέπει να ερμηνεύσουμε τη δήλωση του Μαρξ, ότι το καινούργιο που φέρνει η αντίληψή του δεν είναι η πάλη των τάξεων αλλά η οπτική της δικτατορίας του προλεταριάτου ως δυνατό αποτέλεσμά της, δηλαδή η αυτόνομη κομμουνιστική προοπτική του προλεταριάτου. Οι θεωρητικοποιήσεις που συνιστούν το έργο του επιχειρούν να εκφράσουν σε ένα αφηρημένο επίπεδο αυτή τη ριζική ασυνέχεια ως την ακραία καταστροφική της κατάληξη. Γι' αυτό και η κριτική του στάση δεν μπορεί να αντιμετωπίζει τους οποιουδήποτε θεσμούς της αστικής κοινωνίας παρά κάτω από την προοπτική του «τέλους»: τέλος της πολιτικής, τέλος του κράτους, τέλος της οικονομίας, τέλος της οικογένειας κ.λπ.

Εδώ δεν πρόκειται για τον οργανισμό παροξυσμό μιας ουτοπικής αντίληψης περί της ελεύθερης και δίκαιης κοινωνίας, αλλά για την αυστηρή μετάφραση στους όρους της θεωρητικής κριτικής του καταστροφικού ανταγωνισμού κεφαλαίου και προλεταριάτου από κομμουνιστική σκοπιά· η θεωρία ως καθολική κριτική του υπάρχοντος εκφράζει την καθορισμένη άρνηση της ταξικής κοινωνίας όπως αυτή δυναμικά αναδεικνύεται μέσα από τους εργατικούς αγώνες. Αντιλαμβανόμενοι μ' αυτό τον τρόπο τη σύλληψη του Μαρξ δεν μπορεί παρά να μας εκπλήσσει το γεγονός πως το ατίθασο αυτό εργαλείο γίνεται αντικείμενο προσοικειώσης από τη σοσιαλδημοκρατία και θεμέλιο της ορθοδοξίας της με όλες τις βαρύνουσες συνέπειες που το γεγονός αυτό είχε ως τις μέρες μας. Το να καταγγείλουμε αυτή τη σύνδεση ως μια φαναριστική παραχάραξη που ακρωτη-

ρίασε το μαρξικό έργο από το κριτικό του πνεύμα, το επανερμήνευσε μέσα στα πλαίσια μιας χυδαίας εξελικτικής αντίληψης της ιστορίας, μετέτρεψε το ίδιο τελικά σε μια ιδεολογία νομιμοποίησης των πάντων από τον Μπερνστάιν ως το Γιαουζέλσκι και τη σκέψη σε ικανότητα περάσματος από το ένα τσιτάτο στο επόμενο, ενώ είναι απόλυτα σωστό από την άποψη της ιστορίας των ιδεών αφήνει τελείως αναπάντητο το γιατί αυτής της σύνδεσης. Και το πρόβλημα αυτό δεν είναι καθόλου ένα παρελθόν πια ιστορικό ζήτημα, αλλά επανέρχεται με την ίδια βιαιότητα μπροστά μας όταν αντιμετωπίζουμε την πραγματικότητα μηχανισμών που ολοφάνερα αναπαράγονται πάνω σε καπιταλιστικά οργανωτικά πρότυπα και παρ' όλα αυτά επικαλούνται το μαρξισμό. Πρέπει να προσπαθήσουμε να κατανοήσουμε αυτή την πραγματικότητα εξετάζοντας και το status του μαρξισμού, μέσα στο κίνημα του σύγχρονου λόγου αλλά και συνδέοντας αυτό το status με μια ιστορία αγώνων που μεταμόρφωσε την κοινωνική πραγματικότητα, της οποίας την ανατροπή προετοίμασε ως θεωρητική της κριτική, ο μαρξισμός.

Έτσι στα επόμενα θα στραφούμε στη μελέτη του ζητήματος του σύγχρονου λόγου και τις μεταλλαγές των όρων της κοινωνικής σύγκρουσης που καθορίζουν τις επιλογές του παρόντος μας.

Ο θεωρητικός λόγος γίνεται πλήρως εμμενής, δηλαδή γίνεται λόγος αποκλειστικά του εντεύθεν σε σχέση με την παραδοσιακή μεταφυσική διάκριση του κόσμου σε εγκόσμιο εντεύθεν και μεταφυσικό επέκεινα, για πρώτη φορά με τη συγκρότηση της αστικής κοινωνίας. Γιατί μόνο στην αστική κοινωνία καταστρέφεται η απομόνωση και η απόλυτη διαφορετικότητα (η αξία χρήσης του σύμφωνα με τον όρο του Μαρξ) κάθε ιδιαίτερου κοινωνικού έργου και έτσι εμφανίζεται κάθε κοινωνικό έργο ως μια στιγμή μιας καθολικής κοινωνικής πράξης.

Η αστική κοινωνία με την ανάδυσή της καταστρέφει εκείνη την πλευρά των προκαπιταλιστικών κοινωνιών που χαρακτηρίζονταν από την παραθετική συνύπαρξη των επιμέρους κοινωνικών λειτουργιών ως διαφορετικών επιμέρους στιγμών της κοινωνικής ολότητας. Από τότε κάθε επιμέρους στιγμή αναπτύσσεται παίρνοντας τη μορφή μιας πλήρους ολότητας, που στη σχετική της διάκριση από κάθε άλλη την ίδια στιγμή κωδικοποιεί στο εσωτερικό της τα μηνύματα που δέχεται απ' αυτήν. Το πρωτο-κράτος της ύστερης φεουδαρχίας αναπτύσσεται στην ολότητα του αστικού εθνικού κράτους, το οποίο διαχωριζόμενο από την ιδιωτική κοινωνία, από τη μια μεριά εσωτερικεύει τα ορθολογικά οργανωτικά της πρότυπα που κάνουν δυνατή την ανάπτυξη του γραφειοκρατικού του μηχανισμού και από την άλλη εμφανιζόμενο ως η διαχωρισμένη υλοποίηση της γενικής θέλησης, επανακάμπτει στον παραγωγικό πυρήνα της ιδιωτικής κοινωνίας για να εγγυηθεί αποτελεσματικά την αναπαραγωγή της. Την ίδια διαδικασία μπορούμε να παρατηρήσουμε και στις άλλες σφαίρες της αστικής κοινωνίας: ανάπτυξη και αυτονόμηση κάθε μιας σε πλήρη ολότητα και βαθύτερη διαπλοκή της με τις άλλες.

Το καπιταλιστικό υποκείμενο καταστρέφοντας το status μερικότητας που μέχρι τότε είχε κάθε κοινωνική λειτουργία συγκρότησε με μια και την ίδια κίνηση την Πράξη και τη Θεωρία ως ολότητες. Πράγματι, μέχρι τότε, η κάθε δραστηριότητα παρέμενε περιχαρακωμένη στο ιδιαίτερο πεδίο της, οντολογικά διαφορετική από κάθε άλλη και νομιμοποιούμενη από την ιδιαίτερη «ιδεολογία» της. Η δραστηριότητα του φεουδάρχη

άρχοντα, του τολμηρού εμπόρου, του στρατιωτικού αρχηγού, των ειδικευμένων μισθοφόρων, του δουλοπάροικου ή του λειτουργού της Εκκλησίας κατά κανένα τρόπο δεν μπορούσαν να θεωρηθούν ως παραγόμενες από ή ως επιμέρους στιγμές μιας ενιαίας καθολικής κοινωνικής πράξης. Αυτή η ετερότητα των δραστηριοτήτων δεν ισχύει μόνο στο επίπεδο του διαχωρισμού των κοινωνικών τάξεων αλλά διεισδύει και στη ζωή κάθε ιδιαίτερου κοινωνικού στρώματος. Χώρος και χρόνος της εργασίας από τη μια, κύρος και χρόνος τηςσχόλης ή της λατρείας από την άλλη, χώρος και χρόνος της αργόσυρτης ανταλλαγής με τη φύση από τη μια, επιταχυμένος χρόνος της ιστορίας από την άλλη, επιτρέπουν στον προκαπιταλιστικό άνθρωπο να συγκροτήσει τη ζωή του σαν ένα σύστημα αυστηρά ορισμένων χωρο- και χρονοθετημένων θέσεων. Το καπιταλιστικό υποκείμενο εντοπίζει στην πολυσημεία των χώρων και των χρόνων ζωής των άμεσων παραγωγών ένα εμπόδιο για την επίτευξη της γενικής εκμεταλλευσιμότητας, γι' αυτό και την καταστρέφει, ώστε η αδιαφοροποίητη και ομογενοποιημένη ροή εργασίας να συλληφθεί από το κύκλωμα της υπεραξίας. Η εκμετάλλευση που μέχρι τότε επιβαλλόταν άμεσα με τη βία, πραγματική ή συμβολική (όπως η θρησκευτική νομιμοποίηση της κυριαρχίας), θα μεσολαβηθεί πια από την «οικονομία», θα εμφανιστεί ως οικονομική αναγκαιότητα.

Η διαδικασία αυτή έχει ένα διπλό χαρακτήρα. Από τη μια υπάγει στη σφαίρα της καπιταλιστικής παραγωγής δραστηριότητες που μέχρι τότε βρισκόνταν έξω από το κυρίως κύκλωμα της παραγωγής, και από την άλλη οργανώνει τις σφαίρες που διατηρούν μια αυτονομία απέναντι στην παραγωγή στα ίδια με την παραγωγή οργανωτικά πρότυπα μέσω της κυκλοφορίας. Έτσι συγκροτεί για πρώτη φορά σε κοινωνικό επίπεδο την παράσταση της καθολικής κοινωνικής Πράξης ως διαδικασίας μέσω της οποίας το υποκείμενο «κοινωνία» παράγει και ιδιοποιείται τον πλούτο. Η «καθαρή» κοινωνία, δηλαδή η κοινωνία που δεν προσκρούει στο εξωτερικό εμπόδιο μιας ανυπότακτης και εχθρικής φύσης και που δεν νομιμοποιεί την ύπαρξή της σε αναφορά με κάποιο υποτιθέμενο «φυσικό» πρότυπο αλλά που έχει ήδη περιλάβει τη φύση ως μια μεταβλητή της επεκτεινόμενης κυριαρχίας της, είναι επομένως η οντολογική προϋπόθεση για το σχηματισμό της έννοιας της Πράξης ως της ολότητας της δράσης αυτής της κοινωνίας και κατά συνέπεια της έννοιας της θεωρίας ως θεωρίας αυτής της Πράξης.

Ο θεωρητικός λόγος εμφανίζεται λοιπόν ως θεωρητικοποίηση της κοινωνικής πράξης και επεξεργασία προοπτικών που επιτρέπουν τον ιδιαίτερο προσανατολισμό της. Ο θεωρητικός λόγος συλλέγει αυτό που η κοινωνία «λέει» κατά τρόπο υπορρητό ή ρητό και συγκροτεί ερμηνευτικά μοντέλα που επιτρέπουν το σχηματισμό της ολότητας των διαφορετικών και ανταγωνιστικών λόγων που διατρέχουν το κοινωνικό σώμα.

Κάθε λόγος υποχρεώνεται ν' αναμετρηθεί με δύο ανεξάλειπτα χαρακτηριστικά της αστικής κοινωνίας: τον ανταγωνισμό και την αποδιάρθρωση. Αν δεχτούμε τη μαρξική πρόταση πως «η ιστορία όλων των μέχρι τώρα κοινωνιών είναι η ιστορία της πάλης των τάξεων», τότε το πρώτο από αυτά τα χαρακτηριστικά, ο ανταγωνισμός δηλαδή, φαίνεται να μην είναι ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της αστικής κοινωνίας αλλά κοινή ιδιότητα όλων των ταξικών κοινωνιών. Ωστόσο αυτό ισχύει μόνο με μια επιπόλαιη έννοια. Ο ανταγωνισμός στις προκαπιταλιστικές κοινωνίες μετριάζεται από την ιεροποίηση της

κοινωνικής κυριαρχίας και από το εξωτερικό εχθρικό όριο μιας φύσης που δεν έχει ακόμη παραχθεί από την κοινωνία. Μόνο όταν ο κυριαρχούμενος θα έχει απέναντί του όχι την άμεση βία της κοινωνικής ιεραρχίας ή την αδιάφορη βία της φύσης αλλά τη γυμνή οικονομική βία, θα γίνει δυνατό να συνθέσει την έννοια της κοινότητας των ομοίων του ως ενός υποκειμένου φορέα κάποιων ιδιαίτερων συμφερόντων, δηλαδή τη σύγχρονη έννοια της τάξης. Ο ανταγωνισμός έτσι θα αναδυθεί στην ολοκληρωμένη του καθαρότητα μόνο στην αστική κοινωνία, θεμελιωμένος πάνω στην υλικότητα των ανταγωνιστικών συμφερόντων, απογυμνωμένων από κάθε μετα-κοινωνική ή μετα-ιστορική νομιμοποίηση. Ο ανταγωνισμός εκμεταλλευτών-εκμεταλλευομένων θα εσωτερικευθεί και στις γραμμές καθενός από τους δύο πόλους της εξουσιαστικής σχέσης, από τη μια μεριά ως ανταγωνισμός μεταξύ των επιμέρους κεφαλαίων για τους καλύτερους όρους της εκμετάλλευσης, από την άλλη μεριά ως πολιτική τεχνολογία του κεφαλαίου για τη διαίρεση του συλλογικού εργάτη σύμφωνα με το κορπορατιστικό σχέδιο. Έτσι ο ανταγωνισμός θα καταλάβει όλο το κοινωνικό πεδίο, θα μετατρέψει πραγματικά σε «λαϊκή πρόληψη» την εικόνα του πολέμου όλων εναντίον όλων, θα διχοτομήσει αποφασιστικά τον ίδιο το λόγο σε καταφατικό και κριτικό. Σημείωσα προηγουμένως σαν δεύτερο βασικό γνώρισμα της αστικής κοινωνίας την αποδιάρθρωση. Με τον όρο αυτό θέλω να υποδηλώσω το γεγονός, στις αυτονομημένες, σε διαχωρισμένους θεσμούς, σφαίρες του λόγου (επιστήμη - τέχνη - ηθική) που η ανάπτυξή τους σημαδεύει την εδραίωση της αστικής κοινωνίας καμμιά ιεραρχία δεν μπορεί να αποκατασταθεί με οργανικό τρόπο. Η ολοκρατική κυριαρχία του κεφαλαίου, στεριώνοντάς τες από τον αυτόνομο χώρο τους μέσα στο κοινωνικό σώμα, τις υποχρεώνει στην επεξεργασία ως όρο για την επιβιώσή τους, της απόκλισης κάθε μιας από τις άλλες, της σύγκρουσης των αξιών κάθε μιας με τις αξίες κάθε άλλης. Η νοσταλγία της χαμένης ολότητας είναι το κέντρο της ευαισθησίας του διασκορπισμένου σώματος των μοντέρνων καιρών.

Η διάχυση του ανταγωνισμού στην ολότητα του κοινωνικού πεδίου διασπώντας ό,τι προηγουμένως υπήρξε ενωμένο και η αποδιάρθρωση των θέσεων του κόσμου σε διαφορετικές σφαίρες του λόγου συγκροτούν την αστική κοινωνία ως την πρώτη πραγματικά «πολύπλοκη» κοινωνία. Συγκροτούν επίσης την ιδιαίτερη ιστορική της αυτοκατανόηση με διπλό τρόπο. Προς το παρελθόν, που αντιμετωπίζεται ως διαδοχή ιστορικών σταθμών που προετοιμάζουν την έλευσή της και προς το μέλλον, ως δυνατότητα επίλυσης - συμφιλίωσης των ανταγωνισμών που τη σπαράζουν. Ο θεωρητικός λόγος θα δει μέσα από την οπτική της ανάλυσης των ανταγωνισμών του παρόντος, στην αφελή ενότητα του παρελθόντος την προεικόνιση μιας συμφιλιωμένης ολότητας του μέλλοντος. Επομένως, ο λόγος στην αστική κοινωνία συγκροτείται αντινομικά ως συνεχής ασταθής ισορροπία επιστήμης, με την έννοια της έκθεσης, αποκάλυψης ή και επινόησης των θεμελιωδών ανταγωνισμών που τη διατρέχουν και ουτοπίας, με την έννοια της άρσης, της υπέρβασης αυτών των αντιθέσεων είτε μέσα στην ίδια την αστική κοινωνία είτε σε μια μετα-αστική κοινωνία. Ο θεωρητικός λόγος που εξόρισε από τις γραμμές του το μεταφυσικό δυϊσμό εντεύθεν - εκείθεν, τον επανεισάγει ιστορικοποιημένο με τη μορφή του δυϊσμού επιστήμης - ουτοπίας.

Η πόλωση αυτή επιστήμης - ουτοπίας που χαρακτηρίζει και τον καταφατικό και

τον κριτικό λόγο, δεν συγκροτείται μόνο σε σχέση με τη χρονική διαφοροποίηση παρόν-μέλλον, όπου η επιστήμη θα συνίστατο στο λόγο του παρόντος και η ουτοπία στις ελπίδες πραγμάτωσης του μη ακόμη είναι στο μέλλον αλλά και σε μια βαθειά χωρική διαφοροποίηση. Ο χώρος της επιστήμης είναι ο χώρος των παραγωγικών σχέσεων, του εργοστάσιου, των σχέσεων κυριαρχίας, του κράτους, της συγκρότησης της μορφής «τέχνη» ή της μορφής «δίκαιο». Η μέθοδός της, είναι η μέθοδος που επιβάλλει ο υλικός καθορισμός του πεδίου της. Περιγραφή της εμφάνισης των υποκειμένων, διάγραμμα των υλικών καθορισμών τους και του χωροχρονικού τους εντοπισμού, διαλεκτική της ανάπτυξης και της παραγωγικότητάς τους. Στην επιστημονική του διάσταση ο καταφατικός λόγος συλλαμβάνει τον πλούτο και την ισχύ του ανταγωνισμού ως εμπόδιο, ως αντίσταση στην επέκταση της εκμεταλλευτικής σχέσης, δυναμικό αντίστασης που πρέπει να επαναφομοιωθεί στο κύκλωμα της υπεραξίας, που από παράγοντας αποδιάρθρωσης πρέπει να γίνει κινητήρας της συσώρευσης, ενώ ο κριτικός λόγος τον κατανοεί ως διαλεκτική του υπερφαλαγγισμού της ανάπτυξης από τις ανάγκες των εκμεταλλευόμενων πέρα από τα όρια που μπορεί να αντέξει η παραγωγική σχέση του κεφαλαίου, ως εκεί που σχηματίζονται οι υλικοί όροι για την καθορισμένη της άρνηση. Ο καταφατικός λόγος διερευνά τα όρια, τα εμπόδια, τις αντιστάσεις που συναντά η επέκταση της κυριαρχίας, αναγνωρίζει τον εχθρό, αποκωδικοποιεί τις ανάγκες που εκφράζονται στον ανταγωνισμό και επιχειρεί να τις συμπεριλάβει ως επιμέρους συμφέροντα στη διευρυμένη αναπαραγωγή του κεφαλαίου. Ο κριτικός λόγος αντίστροφα «διαβάζει» μέσα στις στρατηγικές του καταφατικού λόγου τα αποτελέσματα και τις εστίες της εργατικής αντίστασης, τις δυνατότητες ανατροπής στις οποίες η επιστήμη του κεφαλαίου προσκρούει. Η επιστημονική διάσταση του λόγου συγκροτείται λοιπόν ως συνεχής στρατηγική ερμηνείας των ανταγωνισμών στους όρους κάθε λόγου και επανερμηνείας κάθε λόγου στους όρους του ανταγωνιστικού του. Η επανερμηνεία των θεωρητικών της κλασικής πολιτικής οικονομίας — Σμιθ, Ρικάρντο κ.λπ. — από τον Μαρξ αποτελεί ένα υποδειγματικό παράδειγμα του ερμηνευτικού χαρακτήρα της επιστημονικής διάστασης του λόγου. Για να μπορέσει όμως η επιστήμη να πραγματώσει αυτή την περιγραφική και ερμηνευτική ικανότητα είναι υποχρεωμένη να κατασκευάσει τις δικές της μεσολαβήσεις, τις δικές της μηχανές που θα της επιτρέψουν να συνθέσει τον πλούτο των πληροφοριών που επεξεργάζεται.

Αν αυτός είναι ο χώρος της επιστήμης, ο χώρος της ουτοπίας είναι ένας αλλότριος χώρος που το είδοποίη του γνώρισμα είναι η θελημένη μη παραγωγικότητα. Και ο χώρος αυτός βέβαια δεν είναι ομογενής, ο ανταγωνισμός διαιρεί και την ουτοπία σε καταφατική και επαναστατική. «Η καταφατική ουτοπία πηγαινει από την ιδεολογική άρνηση του κόσμου της παραγωγής και της κοινωνικής οργάνωσης, από την οπισθοδρομική νοσταλγία ενός ορίζοντα σχέσεων όπου η πραγματικότητα της υλικής παραγωγής υποβαθμίζεται προς όφελος μιας ελεύθερης οικειοποίησης αντικειμένων της ατομικής συνείδησης. Η καταφατική ουτοπία “διασώζει τη συνείδηση” την ίδια στιγμή που η καπιταλιστική κυριαρχία της αφαιρεί κάθε αυταπάτη αυτονομίας»². Αντίθετα η επα-

2. Πάολο Μπερτέρο, «Κριτική της κινηματογραφικής ουτοπίας '60-'70», περιοδικό Φιλμ, τ. 9.

ναστατική ουτοπία ξεκινά από τη ριζική παραδοχή της αναγωγής της κοινωνίας στη λογική του εργοστάσιου και της γενικής ανταλλαξιμότητας για να σχηματίσει τον αποκαλυπτικό λόγο μιας καινούργιας εποχής απόλυτης ετερότητας ως προς το υπάρχον. Αν η καταφατική ουτοπία είναι εκτεθειμένη στην κριτική λόγω της ιδεολογικής εκ μέρους της άρνησης της ιστορίας, ωστόσο και η επαναστατική ουτοπία στο μέτρο που θεματοποιεί μια απόλυτη διαφορά μεταξύ του υπάρχοντος και της Μεσσιανικής εποχής κινδυνεύει να περιχαρακωθεί σε μια θεολογική άσκηση απελπισίας. Έτσι αυτό που αποτελεί το ζωτικό κέντρο κάθε σύγχρονου θεωρητικού λόγου είναι ό,τι αποκαλέσαμε από πριν επιστήμη. Χωρίς αυτή την επιστημονική διάσταση, ο καταφατικός λόγος θα ήταν ανίκανος, οχυρωμένος μέσα στους αυτοματισμούς είτε του «αόρατου χεριού», είτε της κεϋνσιανής ρύθμισης να υποτάξει τα δυναμικά αντίστασης που ακατάπαυστα δημιουργεί η καπιταλιστική κοινωνία. Αντίθετα μόνο χάρις στην ικανότητα περιγραφής και επαναφομοίωσης των απορρυθμιστικών μηχανισμών είναι σε θέση ο καταφατικός λόγος να επανασυγκροτεί την αστική κοινωνία ως οιονεί ρυθμιζόμενη.

Εδώ μπορούμε να εντοπίσουμε μια σημαντική ασυμμετρία μεταξύ κριτικού και καταφατικού λόγου. Ενώ η ύπαρξη και η συνέχεια της αστικής κοινωνίας εγγυάται το συνεχές του καταφατικού λόγου, ο κριτικός λόγος είναι υποχρεωμένος να σκέφτεται το συνεχές της σύγκρουσης κάτω από τις προοπτικές της ριζικής ασυνέχειας αυτού που δεν υπάρχει ακόμη. Από αυτή την άποψη ο ρόλος της ουτοπικής διάστασης μέσα στον κριτικό λόγο είναι πολύ μεγαλύτερος, αλλά και πράγμα πιο σημαντικό από την άποψη αυτού που εδώ συζητάμε, ο κριτικός λόγος δεν υπάρχει σαν μια κατάκτηση αλλά σαν ένα δυναμικό δυναμικό που οι δυνατότητες ενεργοποίησης του εξαρτώνται από τις συγκυρίες. Ο κριτικός λόγος δεν υπάρχει κάπου όπου μπορούμε να τον ανακαλύψουμε, αντίθετα υπάρχει μόνο στο μέτρο που εμείς επανασυνδεόμαστε με μια παράδοση κριτικής για να μπορέσουμε να αντιμετωπίσουμε κάποια προβλήματα του παρόντος.

Για να ξαναγυρίσουμε λοιπόν στο σημείο εκκίνησής μας, όταν η σοσιαλδημοκρατία και κατόπιν ο μπολσεβικισμός οικειοποιούνται το μαρξισμό, αυτό που οικειοποιούνται δεν είναι ο κριτικός λόγος όπως περιγράφηκε προηγουμένως στην ανταγωνιστική του σχέση με τον καταφατικό λόγο αλλά κάποιες θεωρητικοποιήσεις που έγιναν στα πλαίσια του μαρξικού έργου αποσπασμένες από το ζωτικό τους κέντρο, στη συνεχή αναφορά ως προς την κομμουνιστική κριτική του υπάρχοντος, δηλαδή στο πραγματικό κίνημα κατάρτησης της υπάρχουσας τάξης πραγμάτων, όπως θα το έθετε ο Μαρξ. Αυτό που οικειοποιήθηκαν ήταν η ριζική ασυνέχεια επανερμηνευόμενη όμως από αυτούς ως ιδιαιτερότητα του πολιτικού επιπέδου, ως ικανότητα του κόμματος να αποτελεί το ετερογενές άλλο στο εσωτερικό της αστικής κοινωνίας. Έτσι η αναγκαιότητα του κόμματος που κατέδειξε η ήττα της Κομμούνας, θα οδηγήσει εδώ πια στην αναστροφή του υποκειμένου: αντί για το εργατικό κόμμα του προλεταριάτου εδώ έχουμε το προλεταριάτο ως μια στιγμή του κόμματος. Στα πόντιουμ των κομματικών συνεδρίων ο κριτικός λόγος θα στέκεται με το κεφάλι προς τα κάτω.